

FREDRIK GIERTSEN
Skribent og litteraturviter

Veien mot systematisk tenkning. Handlingen i Umberto Ecos lettlesede og høyst leseverdige roman «Rosens navn» (1980) finner sted i et kloster i Nord-Italias fjell i 1327. Her kommer dogmenes uforanderlighet til uttrykk gjennom at munkene slavisk kopierer eldre, utvalgte skrifter for hånd, mens den fryktede bestyreren av biblioteket – dette er også i Inkvisisjonens tid – iherdig vokter på mer verdslige hemmeligheter.

Den største skatten, et hittil ukjent verk av Aristoteles om «latter», må for enhver pris holdes skjult. Og til tross for romanens sterke geografiske og tidsmessige plassering, ligger mye av dens styrke nettopp i at den knytter sin egen samtid opp mot strømninger fra antikkens vitenskapsmenn, særlig da Aristoteles, og til vår egen tids krav om systematisk tenkning.

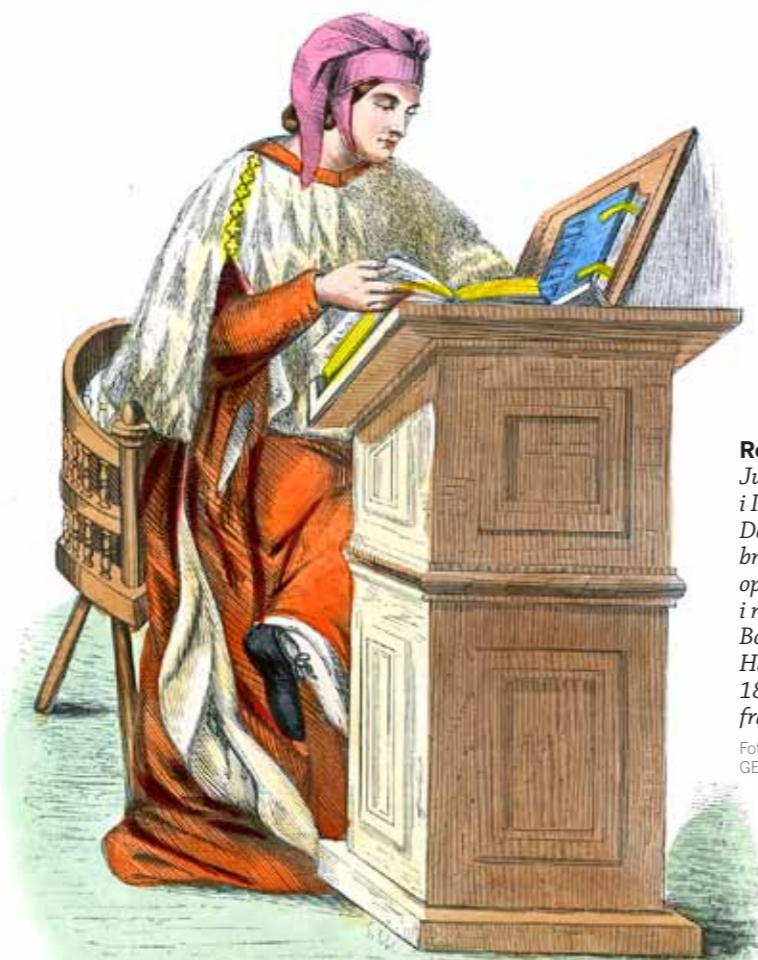
Etter at en rekke brutale mord finner sted, åpner det seg nemlig en etterforsker (med følgesvenn) som ikke bare minner om Sherlock Holmes (og Dr. Watson), men også benytter de samme hypotetisk-deduktive metodene han er så berømt for.

De første universitetene. Nå er både «Rosens navn» og middelalderen selv mer sammensatt enn som så, men det er liten tvil om at forfatterens sympatier ligger tettest opp til den metodisk utarbeidede kunnskapen per se, all den stund han (nettopp gjennom Aristoteles og Holmes) så tydelig lar dens lys skinne over det hjemsoekte middelalderklosteret både fra for- og ettertiden.

Eco har uttalt at han helst ville lagt handlingen til et noe tidligere tidspunkt, men at den måtte komme etter livet til den engelske filosofen Roger Bacon (ca. 1214–1294), som var en av de tidligste talsmennene for empiri og vitenskapelig metode. Nå må ikke dette klosteret forveksles med et universitet, men «Rosens navn» gir et veldig godt bilde av motsetningen mellom den frie, aldri avsluttede kunnskapsproduksjonen som er universitetenes varemerke, og den religiøse form for sannhet, som skal være gitt en gang for alle av Gud.

Verdens eldste universitet ligger i Bologna, men om det er fra 1088, slik det gjerne hevdes, er heller tvilsomt. Straks fulgte det i Paris, og så Oxford, Cambridge, Napoli og en rekke andre byer, og allerede i skjebneåret 1378 (se neste side) fantes det rundt 30 universiteter i Europa.

Universitetene, som skal sikre den frie tankes utfoldelse i et faglig miljø, oppsto på et tidspunkt da den katolske kirkens enhet begynte å svekkes. Så var det egentlig Gud eller mennesket som skilte lyset fra mørket?

Romersk lovskole
Jurist eller dr.juris i Italia på 1300-tallet. Denne drakten ble brukt av de som hadde oppnådd magistergrad i rettsvitenskap i Bologna eller Padova. Håndtegnet kopi fra 1847 av et verk fra samtiden.

Foto: CULTURE CLUB/GETTY IMAGES

Universitetenes opprinnelse.

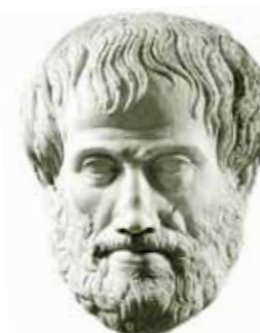

Akademisk storhet Den innerste borggården i universitetet i Bologna rundt 1300. Dette er en gravering utført av Joan Blaeu fra 1600-tallet, tilhørende det italienske nasjonalbiblioteket i Venezia.

Foto: DEAGOSTINI/GETTY IMAGES

Det nye med disse lærestedene var først og fremst at de var permanente institusjoner som blant annet ga vitnemål, for i antikken fikk man aldri noe skriftlig bevis selv om man hadde sittet ved Sokrates' føtter eller gått ved Platons akademi i en mannsalder.

Universitetet i Bologna, som sto modell for de søreuropeiske universitetene, var først og fremst et senter for studier av romersk lov (altså ikke kirkens), mens Notre-Dame i Paris, som ble prototypen på et nordeuropeisk universitet, sprang ut av en katedral-skole, og her var det da også teologi som var det viktigste faget. Og dette har betydning, for mens Bolognas universitet vokste frem over tid i et knutepunkt et stykke fra pavestolen, ble det i Paris stiftet av den politisk-religiøse sentralmakten. Fredrik II-universitetet i Napoli, grunnlagt i 1224 av den tysk-romerske keiseren av samme navn, bør også nevnes. Det var det første verdslige universitetet, og dets formål var å utdanne jurister og byråkrater som kunne administrere Fredrik IIs rike.

Aristoteles

En sammensatt tid. Det kan synes som et paradoks at de første universitetene oppsto nettopp i middelalderen, da den katolske kirken sto så sterkt. Men europeisk teologi og filosofi begynte å utfolde seg allerede før år 1100, og idet høymiddelalderen gikk over i senmiddelalder omkring år 1300, var det blitt alvorlige sprekke-dannelser å spore i pavemaktens innarbeidede enhet og ufeilbarlighet. I 1378 – i og med Det pavelige skisma – ble da også den vestlige kirken delt i to.

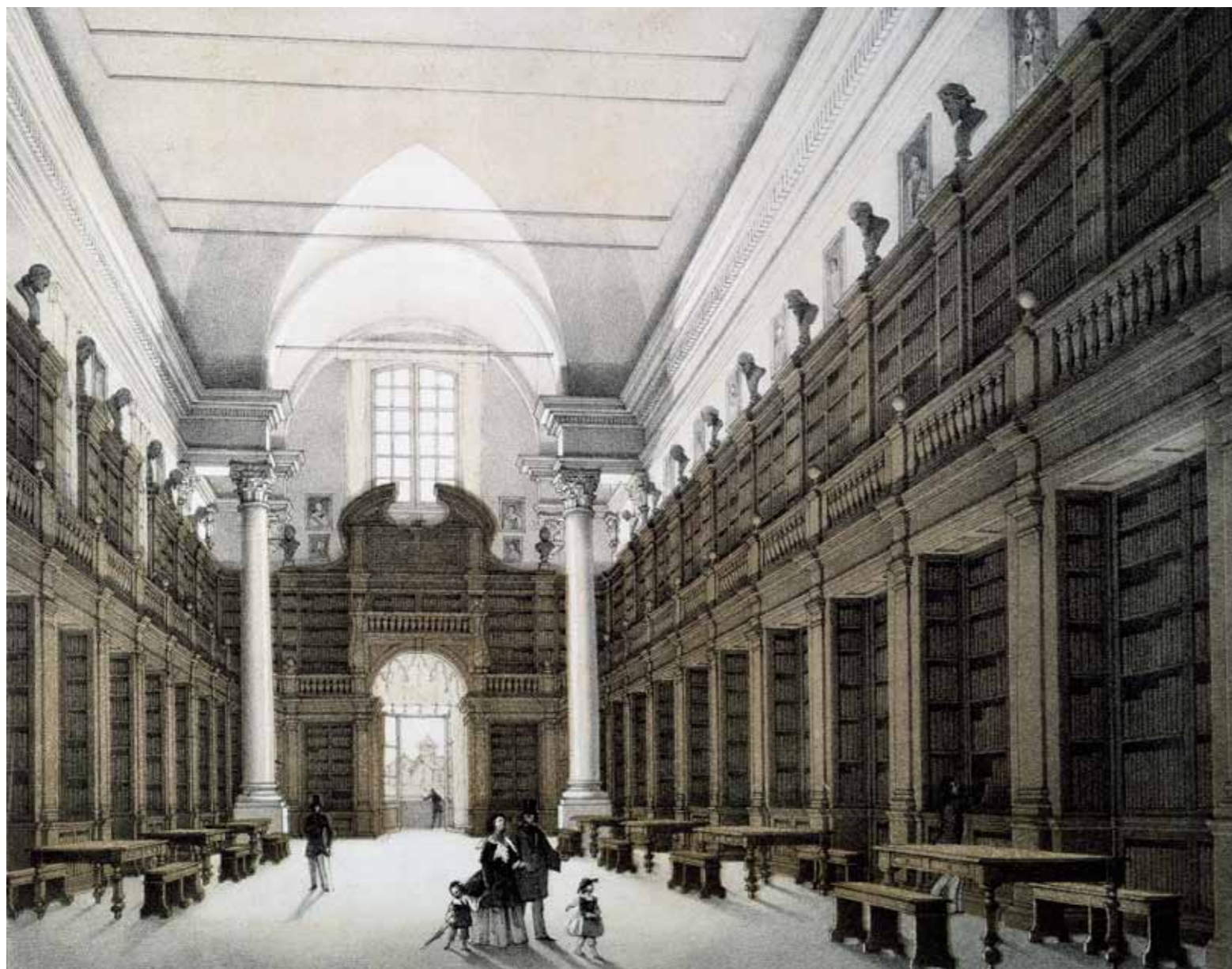
Men enda viktigere var det at skrifter av Aristoteles, Euklid og Ptolemaios, samt verker som omhandlet fysikk, aritmetikk og romersk lov, takket være arabiske lærde igjen ble gjort tilgjengelige i Spania og Sør-Italia på 1100- og 1200-tallet. Denne perioden er blitt kalt «det 12. århundrets renessanse», som jo betyr gjenfødelse, og da var det snakk om nettopp det å bringe antikkens tankegods til heder og verdighet igjen på bekostning av det som gjerne oppfattes som middelalderens stagnasjon.

Aristoteles ble gjenstand for intense studier gjennom hele middelalderen. Hans systematiske tanker ble høyt respektert, men de utgjorde også litt av en nøtt for kirken, fordi han av naturlige årsaker var utestengt fra nytestamentlig frelse. I Den guddommelige komedie plasserte Dante ham derfor i limbo, den første sirkel i Helvete, men ikke desto mindre bygget han opp selve himmelen etter aristotelisk (eller ptolemeisk) modell.

Dette med å bygge bro mellom tro og fornuft, særlig gjennom å studere Aristoteles' verker om logikk, ble en helt egen disiplin, kalt skolastikken. Dette var hovedbeskjeftigelsen til den romersk-katolske kristendommens største filosof, Thomas Aquinas (1225–74), som forøvrig fikk sin utdannelse på Fredrik II-universitetet.

Sean Connery i filmversjonen av «Rosens Navn» (1986)

Verdens eldste Biblioteket i universitetet i Bologna.

Foto: DEAGOSTINI/GETTY IMAGES

Takhøyden var ikke lavere enn at man kunne overleve med doktrinen om at «det som var sant i filosofien, ikke nødvendigvis var sant i teologien, og vice versa».

Edel årgang Det er uvisst når universitetet i Oxford, til venstre representert ved Magdalen College, ble grunnlagt, men det har foregått undervisning her siden 1096, noe som vil gjøre det til verdens nest eldste universitet av de som fremdeles er i drift. Etter en voldelig dispuTT mellom lokalbefolkningen og studentene – «town and gown» – i 1209, søkte deler av lærerstanden tilflukt i nærliggende Cambridge, der et annet universitet snart ble grunnlagt (til høyre). Foto: AFP/NTB SCANPIX og WIKICOMMONS

Universitetenes opprinnelse.

» Aquinas er kjent for å ha hevdet at man måtte forstå Gud gjennom verden, og ikke verden gjennom Gud. Dette var på den ene siden et reaksjonært standpunkt, fordi det kunne brukes til å forsvare den bestående orden ute i samfunnet, men det ble også sett på som kontroversielt at det skulle være nødvendig å ta i bruk fornuften for å bevise Guds eksistens.

En europeisk oppfinnelse. Innflytelsen fra den greske og romerske antikken, samt islam, til tross: «Universitetene er, i likhet med katedralene og parlamentene, et produkt av middelalderen», skriver den amerikanske historikeren Charles Homer Haskins, mens den sveitsiske sosiologen Walter Rüdigg kaller dem for «den mest europeiske institusjonen av dem alle». Det nye med disse lærestedene var først og fremst at de var permanente, formelle institusjoner som blant annet ga vitnemål, for i antikken fikk man aldri noe skriftlig bevis selv om man hadde sittet ved Sokrates' føtter eller gått ved Platons akademi i en mannsalder.

Så det er nettopp selve modellen som nå har overlevd i over syv hundre år: en varig møteplass mellom lærere og studenter som er gjensidig avhengige av hverandre, med standardiserte fakulteter, grader og pensum. Etter hvert ble dette systemet gjenkjennelig over landegrensene, i tillegg til at man hadde et felles språk, nemlig latin. «I denne henseende er vi ikke arvinger og etterkommere etter Athen og Alexandria, men Paris og Bologna», skriver Haskins.

Ikke uten grunn har det vært hevdet at det var vitenskapstrangen (*amor sciendi*) som sprenget klostermurene, slik det skjer i «Rosens navn», men det har alltid vært strid om hvor stor frihet man egentlig hadde til å studere og si hva man ville på de første universitetene. Når det gjaldt Aristoteles, så hadde man på en synode i Paris i 1210 forsøkt å forby lesningen av deler av hans verker, men nysgjerrigheten lot seg ikke stamme, og takhøyden var ikke lavere enn at man kunne overleve med doktrinen om at «det som var sant i filosofien, ikke nødvendigvis var sant i teologien, og vice versa».

Det var allikevel nettopp her at slaget skulle stå, for mens man innenfor fag som medisin, matematikk, jus og grammatikk nøyen nærmest total frihet, var filosofien – tross Aristoteles – ikke fri fra teologien: det var inkorporeringen som var poenget, for all den stund den høyere sannheten var gitt, var det bare snakk om tilpasning.

Fra rundt 1300 var de forskjellige pavene selv så godt som alltid uteksaminerte studenter, og nye universiteter ble opprettet ved pavelige buller, men det var gjerne noe tid etter at undervisningen var etablert på stedet. I Inkvisisjonens tid hadde kirken mange sanksjonsmuligheter mot mangel på konformitet, men i praksis kom de sjelden til anvendelse.

Grensene opphevet. Den danske kirkehistorikeren Martin Schwarz Lausten skriver: «tross [pavens

innflytelse] var universitetene hverken rene kirkelige eller verdslige innretninger, det var snakk om en helt ny og egenartet institusjon i middelalderens samfunn, hvor både kirkens og samfunnets sosiale grenser var opphevet. [...] Også grensen mellom geistlige og lekfolk var opphevet her. På en helt enestående måte var friheten, likheten og fellesskapet gjennomført innenfor den akademiske verden som ingen andre steder overhode i middelalderen».

Men i virkeligheten dreide det seg om frihet innenfor et begrenset område. Walter Rüdigg utmaler den middelalderse verdensanskuelsen ved å peke på at det var Gud som sto bak den altomsluttende universale formel, og at mennesket – i tråd med den jødisk-kristne oppfatningen av syndefallet – var et mangelfullt vesen. Men siden Guds orden var rasjonelt oppbygget, så var den dermed tilgjengelig for den menneskelige fornuft.

Og nettopp her ligger kimen til den vitenskapelige utfoldelse, samtidig som at tanken om at mennesket var skapt i Guds bilde sikret respekten for individets arbeid. Med andre ord: Gitt at skaperverket er perfekt, vil det være forbudt, ja direkte kjettersk, å fornekte metodisk fremlagte bevis på ny kunnskap om dets beskaffenhet.

I tillegg trenger man naturligvis mot til å utfordre, og når det gjelder studentene, så avdekker kilder (f.eks. brevene deres) ofte en skepsis mot autoritetene som ville vært en sann 68-er verdig. Og studentene utgjorde virkelig en privilegert klasse, beskyttet av både pave og fyrste, fordi de visste at det ville bli bruk for dem. Men det kunne også oppstå alvorlige konflikter, for både studenter og lærere organiserte seg, og i Paris gikk de i 1229 for eksempel til en streik som varte i to år. I denne saken var det riktignok kongen som var motstanderen, for kirken forsvarte «sine» studenter, som på sin side – mye på grunn ungdommens evige hovmod – var røket uklar med lokalbefolkningen, i et tidlig eksempel på det man kaller motsetningene mellom «town and gown» – lokalbefolkningen og de kappeklede studentene.

Men det tok lang tid å utvikle den renhårig vitenskapelige metode. Roger Bacon var alkymist på si, og forfatteren av bøkene om Sherlock Holmes, Sir Arthur Conan Doyle, var ivrig spiritist.

Nå sies det også at legevitenskapen helt frem til for et drøyt århundre siden tok flere liv enn den reddet, så det har vært en god del famling selv i fullt dagslys.

Kilder: Walter Rüdigg (red.): «A History of the University in Europe» Vol. 1 (1992), Charles Homer Haskins: «The Rise of Universities» (1923), Martin Schwarz Lausten: «Kirkehistorie» (1997), Umberto Eco: «Rosens Navn» (1980)

Studentene utgjorde virkelig en privilegert klasse, beskyttet av både pave og fyrste, fordi de visste at det ville bli bruk for dem.

Autoritært Den berømte Pietro d'Anzola (Unzola) foreleser om en juridisk tekst for sine studenter ved universitetet i Bologna. Miniatur fra et italiensk manuskript fra 1400-tallet. Foto: DEAGOSTINI/GETTY IMAGES